

<http://www/dfp.gov.ua/732.html>. 21. Prokopenko I. F. Metodyka i metodolohiia ekonomichnoho analizu: navch. posibn. dlia stud. vyshch. navch. zakladiv / I. F. Prokopenko, V. I. Hanin. – К. : TsUL, 2008. – 429 p.

Інформація про авторів

Малишко Євгенія Олегівна – аспірант кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: jekiaj@ukr.net).

Ришард Пукала – канд. екон. наук, завідувач кафедри фінансів, директор Інституту економіки і управління, Державна вища технічно-економічна школа у м. Ярослав (37-500, Польща, м. Ярослав, вул. Чарнецького, 16, e-mail: ryszardp@mail.ru).

Інформация об авторах

Малышко Евгения Олеговна – аспирант кафедры управления финансовыми услугами Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: jekiaj@ukr.net).

Рышард Пукала – канд. экон. наук, заведующий кафедрой финансов, директор Института экономики и управления, Государственная высшая технико-экономическая школа в г. Ярослав (37-500, Польша, г. Ярослав, ул. Чарнецкого, 16, e-mail: ryszardp@mail.ru).

Information about the authors

Ye. Malyshko – postgraduate student of the Financial Services Management Department of Kharkiv National University of Economics (9a Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: jekiaj@ukr.net).

Ryshard Pukala – Ph.D. in Economics, the Head of Finance Department, Director of the Institute of Economics and Management, State Higher Polytechnic School of Economics, Yaroslav (16 Charnetsko St, 37-500, Yaroslav, Poland, e-mail: ryszardp@mail.ru).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Назарова Г. В.

Стаття надійшла до ред.
15.10.2012 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНТЕГРАЦІЙНІ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 339.9

Раковська-Самойлова Г. Х.

Розглянуто сутність процесів економічної інтеграції та дезінтеграції. Автор проводить аналіз поняття інтеграція як економічного феномену, протилежного дезінтеграції і заснованого на взаємній вигоді економічних суб'єктів. Дезінтеграція, у свою чергу, зазначає послаблення міжрегіональних економічних стосунків внаслідок посилення замкнутості регіональних господарських комплексів. Показником дезінтеграції на кожному етапі розвитку інтеграційного об'єднання може слугувати зростання транзакційних витрат, показником якого є дисперсія й середньоквадратичне відхилення. Автор здійснює спробу знайти оптимальне співвідношення процесів інтеграції та дезінтеграції, а також пропонує розробку державою доцільної економічної політики з урахуванням співвідношення інтеграційних та дезінтеграційних процесів.

Ключові слова: інтеграція, дезінтеграція, глобалізація, транзакційні витрати.

К ВОПРОСУ ОБ ИНТЕГРАЦИОННЫХ И ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ В ЭКОНОМИКЕ

УДК 339.9

Раковская-Самойлова А. Х.

Рассмотрена сущность процессов экономической интеграции и дезинтеграции. Автор проводит анализ понятия интеграция как экономического феномена, противоположного дезинтеграции и основанного на взаимной выгоде экономиче-

ских субъектов. Дезинтеграция, в свою очередь, означает ослабление межрегиональных экономических отношений вследствие усиления замкнутости региональных хозяйственных комплексов. Показателем дезинтеграции на каждом этапе развития интегрального объединения может служить рост транзакционных затрат, показателем которого выступает дисперсия и среднеквадратичное отклонение. Автор пытается найти оптимальное соотношение процессов интеграции и дезинтеграции, а также предлагает разработку государством целесообразной экономической политики с учетом соотношения интеграционных и дезинтеграционных процессов.

Ключевые слова: интеграция, дезинтеграция, глобализация, транзакционные затраты.

ON THE ISSUE OF INTEGRATION AND DISINTEGRATION
PROCESSES IN ECONOMY

UDC 339.9

A. Rakovskaya-Samoylova

The essence of the processes of economic integration and disintegration is considered. The author carries out the analysis of the concept of integration as economic phenomenon opposite to disintegration and based on mutual benefit of the economic subjects. Disintegration, in its turn, means weakening the interregional economic relations owing to amplification of isolation of regional economic complexes. The parameters of disintegration at each stage of development of integrated association can be growth of transactional expense the parameters of which are dispersion and root-mean-square deviation. The author makes an attempt to find an optimum relationship of integration and disintegration processes, besides, she offers developing by the state an expedient economic policy taking into account the correlation of integration and disintegration processes.

Key words: integration, disintegration, globalization, transaction of the expense.

Сучасний процес глобалізації потребує всебічного дослідження економічних наслідків двох протилежних процесів – економічної інтеграції та економічної дезинтеграції. Обидва процеси характеризують зміни внутрішнього зв'язку економічного простору. Економічна інтеграція, заснована на взаємній вигоді економічних партнерів, дозволяє використовувати переваги регіонального різноманіття в різних формах взаємодоповнення регіональних економік.

Дезінтеграція означає послаблення міжрегіональних економічних зв'язків унаслідок посилення замкнутості регіональних господарських комплексів або ж збільшення ролі зовнішньоекономічних зв'язків, що замінюють міжрегіональні зв'язки всередині країни. На думку автора, розробка економічної політики держави на кожному етапі розвитку потребує визначення оптимального рівня поєднання інтеграційних та дезинтеграційних процесів в економіці.

Питання євроатлантичної інтеграції активно досліджують зарубіжні вчені: С. Андерсен, Г. Барнет, Ф. Вілсон, Д. Піндер, Б. Топортнін, А. Татам, У. Свердруп, Д. Шуман, Т. Фадєєва, І. Іванов, В. Іноземцев, Т. Зонова, а також українські вчені: І. Бураковський, О. Гаврилюк, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Горбулін, Є. Кіш, В. Копійка, А. Лавренчук, С. Максименко, Г. Немиря, С. Пирожков, В. П'ятницький,

В. Рижих, І. Розпутенко, Г. Ситник, Ю. Сурмін, Д. Табачник, В. Ткаченко, О. Чувардинський, В. Юрчишин та ін.

Питаннями оцінювання займається багато науковців. Серед найвідоміших варто назвати К. Вайса, Е. Ведунга, А. Дігтяра, Н. Колісниченка, О. Лазора, Ю. Полянського, А. Рачинського, В. Ребкала та ін. Також оцінювання як важливий етап аналізу державної політики розглядають дослідники Т. Брус, В. Романов, О. Рудік.

Незважаючи на те, що інтеграційні процеси у світовому господарстві протягом тривалого часу вивчались багатьма науковцями, у визначенні інтеграції існують досить великі розбіжності. На думку автора, економічна інтеграція – це той ступінь зближення й взаємопроникнення економік окремих країн, що сприяє оптимальному розвитку кожної держави в рамках існуючої економічної реальності. Якщо ступінь інтегрованості можна значною мірою співвіднести з рівнем глобалізації, то питання про показники дезинтеграції в економічній літературі недостатньо досліджені.

Метою роботи є розробка показників дезинтеграції та визначення подальших тенденцій розвитку інтеграційних процесів.

У сучасному економічному глобалізаційному процесі діють два класи тенденцій. Це, з одного боку, тенденції інтеграційні, а з іншого – дезінтеграційні. Слід зазначити, що у своєму розвитку ці тенденції значною мірою антиномічні, тобто не мають чітко вираженої тенденції й у різних економічних ситуаціях можуть змінювати напрямок. Дані тенденції можна подати таким чином:

економічні реалії, виткані з безлічі суперечливих економічних інтересів. Усі економічні суб'єкти переслідують різні цілі, мають різні можливості, причому правила гри в цей час досить невизначені.

Таким чином, економічний процес перетворюється в систему різноспрямованих тенденцій. Однак процес у цілому передбачає існування певного балансу між протилежними тенденціями. На будь-якому етапі історії обов'язково присутні як інтеграційні, так і дезінтеграційні тенденції. Отже, на кожному визначеному етапі розвитку глобалізаційних процесів наявні водночас обидві тенденції – інтеграція та дезінтеграція.

Співвідношення цих тенденцій із процесом глобалізації можна передати такою формулою:

$$G = I + D, \quad (1)$$

де G – глобалізація;
I – інтеграція;
D – дезінтеграція.

Тобто глобалізація включає в себе як процес інтеграції, так і процес дезінтеграції. Співвідношення цих тенденцій підпорядковане факторам, що мають синергетичну основу.

У кожний конкретний період переважають ті або інші тенденції. Тут доречно згадати висловлювання Найла Фергюсона, який зосереджує увагу на нових викликах для світу, які принесло ХХ століття. Він доходить висновку, що в минулому сторіччі три фактори стали чинниками вибуху насильства. До цих факторів можна віднести такі: етнічну дезінтеграцію, економічну дестабілізацію й руйнування імперій.

Фергюсон наголошує на процесі дезінтеграції й доходить висновку, що в наш час, як і в 30-х роках ХХ ст., більшість країн цікавиться своїм двором – вони борються із внутрішніми наслідками економічної кризи, мало звертають увагу на загальносвітову кризу. Економічна дестабілізація плюс етнічна дезінтеграція плюс падіння імперій у сумі дають найбільш вибухонебезпечну геополітичну суміш. Ми маємо нині всі три елементи, а отже, входимо в еру дестабілізації [1].

Теоретичні принципи просторової економічної інтеграції базуються на економічних і математичних теоріях загальної рівноваги. У системному аналізі міжрегіональних взаємодій найважливішу роль відіграють три фундаментальних поняття: оптимум за Парето, ядро, економічна рівновага.

У багаторегіональній системі оптимум за Парето становить безліч варіантів розвитку економіки, коли не можна поліпшити ситуацію в одних регіонах, не погіршуючи становище інших. Проблема, однак, у тому, що різні оптимальні за Парето варіанти неоднаково вигідні для окремих регіонів. Тому якщо які-небудь регіони досягнуть більш вигідних для себе позицій, діючи самостійно або в коаліції з деякими іншими регіонами, то це неминуче призведе до конфлікту.

Ядро багаторегіональній системи – це безліч таких варіантів розвитку, у здійсненні яких зацікавлені всі регіони, у тому розумінні, що їм не вигідно виділятися із системи поодинокі або створивши коаліції. Ядро, якщо воно існує, складається тільки з оптимальних за Парето варіантів.

Поняття економічної рівноваги в багаторегіональній системі передбачає багато модифікацій. Наприклад, якщо кожний регіон знаходить оптимальне рішення, виходячи з інтересів свого населення, то за яких умов загального ринку (цін обміну, тарифів, податків тощо) поєднання регіональних відносин дає збалансоване рішення для всієї системи регіонів? Природний випадок економічної рівноваги в системі регіонів, коли для кожного з них сальдо міжрегіонального обміну, вимірюваного в цінах рівноваги, дорівнює нулю.

Процес інтеграції може відбуватися зверху та знизу. Інтеграція зверху заснована на взаємодії державних і наддержавних органів, зміні законодавства й виробництва стратегії загальної політики. Інтеграція знизу – це інвестиції, альянси корпорацій, торговельні союзи, міграція. Ідеальна й повна інтеграція неможлива. Тому її необхідно розглядати як постійний процес взаємопереплетіння економік. Цей процес неминуче включає й дезінтеграцію. Так само як інтеграційний процес, дезінтеграційний процес може здійснюватися зверху й знизу.

Зверху – це конфлікт інтересів на державному рівні, зниження рівня інтеграції за допомогою підвищення жорсткості митної політики і т. д. Знизу – це зменшення інтеграційних тенденцій на рівні фірм, корпорацій, зниження міграційних процесів.

Якщо ступінь інтегрованості можна значною мірою співвіднести з рівнем глобалізації, то питання про показники дезінтеграції в економічній літературі недостатньо досліджені. Вивчення дезінтеграційних процесів необхідне для оцінювання рушійних сил і визначення стратегій інтеграційної взаємодії. Автор вважає, що показником дезінтеграційних тенденцій на рівні інтеграційних об'єднань є зростання транзакційних витрат, яке призводить до відокремлення окремих ринків, а також зниження потоків благ і факторів виробництва. Транзакційні витрати є центральним поняттям неоінституціональної економіки.

У рамках сучасної економічної теорії транзакційні витрати одержали безліч трактувань, іноді діаметрально протилежних.

Так, К. Ерроу визначає транзакційні витрати як витрати експлуатації економічної системи. К. Ерроу порівнював дію транзакційних витрат в економіці з дією тертя у фізиці. На підставі подібних припущень можна зробити висновки: "чим ближче економіка до моделі загальної рівноваги Вальраса, тим нижчий у ній рівень транзакційних витрат, і навпаки" [2].

У трактуванні Д. Норта транзакційні витрати "складаються з витрат оцінки корисних властивостей об'єкта обміну й витрат забезпечення прав і примусу до їхнього дотримання" [3]. Ці витрати слугують джерелом соціальних, політичних та економічних інститутів.

У теоріях деяких економістів транзакційні витрати існують не тільки в ринковій економіці, як у Р. Коуза, К. Ерроу, Д. Норта, але й у плановій. Так, наприклад, згідно з С. Чангу, неефективність планової економіки визначають властиві їй максимальні транзакційні витрати.

На фоні розглянутої проблеми автор вважає за доцільне орієнтуватися на визначення В. Вільсона, наведене ним у книзі "Економічні інститути капіталізму" (1985): "будь-яку проблему, яку можна прямо або побічно розуміти як контрактну, можна вивчити з погляду мінімізації транзакційних витрат" [4].

Таким чином, скорочення транзакційних витрат, на думку автора, є одним із найважливіших показників доцільності розширення і подальшого розвитку інтеграційних процесів.

Із цієї точки зору цікавим є аналіз розвитку найбільшого інтеграційного об'єднання – Євросоюзу.

Показники валового внутрішнього продукту, представлені за паритетом купівельної спроможності, свідчать, що приєднання країн із більш низьким ВВП на душу населення призводить до загального зниження ВВП у новому інтеграційному об'єднанні.

Аналіз показує, що в цілому розширення союзу відбувається за рахунок країн, що мають більш низькі показники, ніж країни, що вже входять у союз. ЄС має найбільш високий ступінь інтеграції, а це означає, що підтримка загального рівня лягає на більш багаті країни. Тобто транзакційні витрати постійно зростають. Зростання витрат визначається ступенем розбіжності показників усередині Євросоюзу. Тому автору видається можливим визначити рівень дезінтеграції з огляду на показник розбіжностей, або характеристику розсіювання. До таких показників, на думку автора, належать дисперсія й середнє відхилення [5].

Якщо проаналізувати розбіжні ознаки дисперсії, можна вважати, що саме цей показник і є потенційною дезінтеграцією, тобто "ціною об'єднання".

Для визначення цієї ціни можна визначити дисперсію й середньоквадратичне відхилення за формулою:

$$\sigma_j^2 = \frac{\sum_{j=1}^j (y_j - \bar{y}_j)^2}{f_j} \quad (2)$$

Динаміка показників дисперсії та середньоквадратичного відхилення наведена в таблиці.

Таблиця

Показники розкиду по ВВП на душу населення в країнах ЄС

Об'єднання	Дисперсія σ^2	Середньоквадратичне відхилення σ
ЄС-6 (1957)	1 541 011	1 241
ЄС-9 (1973)	7 153 662	2 674
ЄС-10 (1981)	6 457 330	2 541
ЄС-12 (1986)	5 554 230	2 357
ЄС-15 (1995)	16 354 350	4 044
ЄС-25 (2004)	13 645 908	3 694
ЄС-27 (2007)	12 997 823	3 605

Примітка: побудовано за даними роботи [6].

Як видно з таблиці, середньоквадратичне відхилення зростає вже в ЄС-9 порівняно з ЄС-6. Далі спостерігається незначне зниження, але в 1995 році показники розсіювання різко зростають. У цей період у ЄС вступають Австрія, Фінляндія й Швеція – країни, що мають високий показник ВВП на душу населення. У наступні роки спостерігається певне зниження, однак у цілому коливання має високий рівень. Це означає, що транзакційні витрати зростають, тобто доцільність подальшої інтеграції викликає певний сумнів. Таким чином, між розбіжностями в рівні економічного розвитку країн, що входять до складу інтеграційного об'єднання, і транзакційними витратами інтеграційного об'єднання існує певний зв'язок.

Зростання транзакційних витрат призводить до зростання показників дисперсії. У разі збільшення дисперсії збільшується й рівень витрат. На певному етапі розвитку це зростання досягає критичної точки, тобто витрати

стають оптимальними. Це означає, що подальший процес інтеграції недоцільний і починають розвиватися процеси дезінтеграції.

Однак вигоди інтеграції не можна розглядати із суто кількісних позицій. У період розширення зміцнилися позиції ЄС у світі й була сформована зона Євро. У цілому по ЄС рівень ВВП на душу населення зростає, що доводить високу ефективність інтеграції. Однак існує певна межа, за якою починається дезінтеграційний процес.

Процес глобалізації об'єднує два напрямки. Це, з одного боку, процес інтеграції, а з іншого – дезінтеграції. У різних економічних ситуаціях ці процеси можуть змінювати напрямки [5].

На думку автора, показником дезінтеграції на кожному етапі розвитку інтеграційного об'єднання може служити зростання транзакційних витрат, показником яких є дисперсія й середньоквадратичне відхилення, тобто розбіжності ознак у процесі аналізу ВВП на душу населення країн, що входять до складу інтеграційного об'єднання. Аналіз розширення ЄС показує, що транзакційні витрати в міру розширення й вступу до Євросоюзу менш розвинених країн зростають. На сьогодні цей процес, на думку автора, досяг критичної точки. Подальше дослідження даної проблематики слід спрямувати на аналіз можливостей формування економічної політики ЄС у світлі взаємодії процесів інтеграції та дезінтеграції.

Література: 1. Фергюсон Н. Империя. Становление и упадок британского мирового порядка и уроки для глобальной власти / Найл Фергюсон. – М. : Алгоритм, 2003. – 138 с. 2. Эрроу К. Применение теории управления к экономическому росту / К. Эрроу // Математическая экономия. – М. : Мир, 1974. – С. 7–45. 3. Норт Д. Подъем западного мира / Д. Норт. – М. : OSIAFM, 1973. – 200 с. 4. Уилсон У. Экономические институты капитализма / У. Уилсон. – М. : Наука, 1985. – 120 с. 5. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с. 6. KOF Index of Globalization. – Access mode : <http://globalization.kof.ethz.ch/>. 7. Lider J. C. Bank Mergers: Integration and Profitability / J. C. Lider, B. C. Dwight // Journal of Financial Services Research. – 1992. – Vol. 7. – Pp. 35–55. 8. Hormats R. Making regionalism safe / R. Hormats // Foreign affairs. – 1994. – Vol. 73. – No. 2. – Pp. 97, 98.

References: 1. Ferguson N. Imperiya. Stanovleniye i upadok britanskogo mirovogo poryadka i uroki dlya globalnoy vlasti / Nayl Ferguson. – M. : Algoritm, 2003. – 138 p. 2. Errou K. Primeneniye teorii upravleniya k ekonomicheskomyu rostu / K. Errou // Matematicheskaya ekonomiya. – M. : Mir, 1974. – Pp. 7–45. 3. Nort D. Podyem zapadnogo mira / D. Nort. – M. : OSIAFM, 1973. – 200 p. 4. Uilson U. Ekonomicheskkiye instituty kapitalizma / U. Uilson. – M. : Nauka, 1985. – 120 p. 5. Halchynskiy A. S. Hlobalni transformatsii: kontseptualni alternatyvy / A. S. Halchynskiy. – K. : Lybid, 2006. – 312 p. 6. KOF Index of Globalization. – Access mode : <http://globalization.kof.ethz.ch/>. 7. Lider J. C. Bank Mergers: Integration and Profitability / J. C. Lider, B. C. Dwight // Journal of Financial Services Research. – 1992. – Vol. 7. – Pp. 35–55. 8. Hormats R. Making regionalism safe / R. Hormats // Foreign affairs. – 1994. – Vol. 73. – No. 2. – P. 97, 98.

Інформація про автора

Раковська-Самойлова Ганна Христианівна – викладач кафедри міжнародних економічних відносин Міжнародного Слов'янського університету, здобувач кафедри економічної теорії й історії економічної думки ХНУ імені В. Н. Каразіна (61045, м. Харків, вул. Отакара Яроша, 9а, e-mail: info@msu.kharkov.ua).

Информация об авторе

Раковская-Самойлова Анна Христиановна – преподаватель кафедры международных экономических отношений Международного Славянского университета, соискатель кафедры экономической теории и истории экономической мысли ХНУ имени В. Н. Каразина (61045, г. Харьков, ул. Отакара Яроша, 9а, e-mail: info@msu.kharkov.ua).

Information about the author

A. Rakovskaya-Samoylova – lecturer of International Economic Relations Department of International Slavic University, postgraduate of the Department of Economic Theory and History of Economic Ideas of V. N. Karazin Kharkiv National University (9a Otakara Yarosha St, 61045, Kharkiv, e-mail: info@msu.kharkov.ua).

Рецензент
докт. екон. наук,
доцент Попов О. Є.

Стаття надійшла до ред.
11.09.2012 р.

**ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ:
СУЧАСНИЙ СТАН, НАПРЯМИ ЯКІСНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ**

УДК 331.101.262:[711.3]

Риковська О. В.

На основі узагальнення теоретичних досліджень класиків і сучасних науковців щодо ролі людського капіталу в процесах сільського розвитку обґрунтовано пріоритетну необхідність формування та якісного вдосконалення даного ендогенного ресурсу. Надано авторське трактування сутності економічної категорії "людський капітал", виокремлено якісні складові, що становлять його внутрішню структуру. Охарактеризовано особливості формування людського капіталу в сільській місцевості. Проаналізовано чисельність сільського населення України з урахуванням вікової структури, досліджено показники стану здоров'я населення і їх вплив на якість людського капіталу, розглянуто трудовий досвід і рівень освіти селян як чинники формування якісного людського капіталу. На основі сумарного значення вищенаведених характеристик з урахуванням вагових коефіцієнтів факторного впливу визначено рівень нагромадження людського капіталу сільської місцевості. Запропоновано напрями вдосконалення наявного людського капіталу, враховуючи сучасні тенденції: депопуляції; зростання кількості літніх людей з тривалим досвідом роботи, який не адаптований до потреб ринку праці; невідповідності отриманих знань сучасним вимогам господарювання; погіршення стану здоров'я всіх вікових категорій населення.

Ключові слова: людський капітал, сільська місцевість, освіта, здоров'я.

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ:
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ
КАЧЕСТВЕННОГО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

УДК 331.101.262:[711.3]

Рыковская О. В.

На основе обобщения теоретических исследований классиков и современных ученых о роли человеческого капитала в процессах сельского развития аргументирована приоритетная необходимость формирования и качественного совершенствования